

ISSN 2409-6806

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Центр дослідження історії Волині

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Історичні науки»

ВИПУСК 32

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2021

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 12 від 28 квітня 2021 року)*

*Науковий журнал входить до категорії «Б» переліку фахових видань з історичних наук
(наказ МОН від 24.09.2020 р. №1188)
та включений до міжнародної наукометричної бази Slavic Humanities Index.*

Редакційна колегія:

Трофимович В. В., доктор історичних наук, професор (*головний редактор*);
Атаманенко А. Є., доктор історичних наук, професор;
Висоцький Р., доктор габілітований, професор;
Давидюк Р. П., доктор історичних наук, професор;
Каспарек Н., доктор габілітований, професор;
Кулаковський П. М., доктор історичних наук, професор;
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор;
Плохій С. М., доктор історичних наук, професор;
Яремчук В. П., доктор історичних наук, професор;
Атаманенко В. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Близняк М. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Марчук В. С., кандидат історичних наук;
Рибачок І. О., кандидат історичних наук;
Якубович М. М., кандидат історичних наук, доцент;
Смирнов А. І., доктор історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Рецензенти:

Зашкільняк Л. О., доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

Стельникович С. В., доктор історичних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» / редкол.: В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. Вип. 32. 146 с.

ISSN 2409-6806

DOI 10.25264/2409-6806-2021-32

Науковий журнал присвячений проблемам української і світової історії, історіографії та джерелознавства. У ньому представлені наукові зацікавлення дослідників Національного університету «Острозька академія» та інших освітніх і навчальних установ України.

Для фахівців-істориків, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти.

**УДК 94(082)
ББК 63**

ISSN 2409-6806

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2021
© Автори статей, 2021

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Оксана Мірошніченко

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ СТАРООБРЯДЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ	6
---	---

Володимир Старжець

ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УЧИЛИЩ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	11
--	----

Анатолій Тершак

ЦЕРКВА АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ КІНЦЯ 40-Х – ПОЧАТКУ 50-Х РР. ХХ СТ. НА ЗАКАРПАТТІ	17
---	----

Володимир Трофимович

ПОВЕРНЕННЯ В ЗАХІДНУ УКРАЇНУ З ТАБОРІВ І СПЕЦПОСЕЛЕНЬ УЧАСНИКІВ ПІДПІЛЬНО-ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ (1956–1957)	25
---	----

Андрій Смирнов

ОБ'ЄДНАВЧИЙ СОБОР ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ 15 ГРУДНЯ 2018 РОКУ	32
--	----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Павло Майборода

РЕСПУБЛІКАНСЬКІ ЧЕСНОТИ ТА ІМПЕРСЬКА ВЕЛИЧ: ОБРАЗ ЮЛІАНА В ПАНЕГРИКУ КЛАВДІЯ МАМЕРТИНА	40
---	----

Віктор Атаманенко

ПЕРВИННИЙ ПОБОРОВИЙ РЕЄСТР СТЕПАНСЬКОЇ ВОЛОСТІ 1576 РОКУ	47
--	----

Микола Близняк

МІСТО ШУМСЬК У КОМПЛЕКСІ ВОЛИНСЬКИХ МАЄТКІВ КНЯЗІВ РАДЗИВІЛІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.	62
---	----

Олександр Шама

«ЛИХВАРСЬКИЙ СПРИТ І ШАХРАЙСЬКА ХИТРИСТЬ»: СТАНІСЛАВ ТАРНОВСЬКИЙ ПРО ТРАНСФОРМАЦІЮ ЗАМОЖНОЇ ШЛЯХТИ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ВІЛЬНОРИНКОВОГО СУСПІЛЬСТВА	75
---	----

Ярослав Бондарчук

ДИПЛОМАТИЧНІ ПРАКТИКИ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО В ОЦІНКАХ ІСТОРИКІВ	85
---	----

Наталія Ворон

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В МІЖНАРОДНИХ КОНГРЕСАХ ТА З'ЇЗДАХ (20 – 30-ТІ РР. ХХ СТ.): ІНФОРМАЦІЙНО- СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ	90
---	----

Микола Стопчак

ВІЙСЬКОВО-ФАХОВА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА СЕРЕД ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ	97
--	----

Тетяна Ющук

ПОСТАТЬ І. МАЗЕПИ У МОНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ТЕОДОРА МАЦЬКІВА	106
--	-----

Юрій Пишеничний, Володимир Марчук

СВЯТО-ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ МОНАСТІР ПОБЛИЗУ ДУБНА В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 2019–2020 РР.	112
---	-----

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Наталія Райтаровська

РУСЬКІ ЗЕМЛІ У МІЖНАРОДНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ В VIII-X СТ.	120
--	-----

Ігор Десятничук

ЧЕСЬКА ПОЛІТИКА ТА РОЗПАД АВСТРО-УГОРЩИНИ (1917-1918 РР.)	127
---	-----

Андрій Стародуб

КОПІЇ ПАТРІАРШОГО І СИНОДАЛЬНО-КАНОНІЧНОГО ТОМОСУ 1924 РОКУ В ПОЛЬСЬКИХ АРХІВАХ	134
--	-----

Наталія Залеток

СЛУЖБА БРИТАНСЬКИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК У ВІЙСЬКАХ ЗВ'ЯЗКУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	140
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	145
-----------------------------	-----

Отримано: 28.03.2021 р.

Прорецензовано: 15.04.2021 р.

Прийнято до друку: 27.04.2021 р.

e-mail: desyatnychuk@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2021-32-127-133

Десятничук І. Чеська політика та розпад Австро-Угорщини (1917-1918 рр.).
Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія
«Історичні науки». Острог, 2021. Вип. 32. С. 127–133.

УДК: 32(437):94(436+439)«1917/1918»

Ігор Десятничук**ЧЕСЬКА ПОЛІТИКА ТА РОЗПАД АВСТРО-УГОРЩИНИ (1917-1918 РР.)**

У статті проаналізовано розвиток чеського національного руху на завершальному етапі Першої світової війни. З'ясовано причини занепаду політики чеського «активізму» та проавстрійських настроїв серед населення Чехії. З'ясовано обставини утвердження концепції незалежної суверенної Чехословацької республіки як головного проєкту чеського державотворення.

Ключові слова: імперія Габсбургів, Перша світова війна, еміграція, чеській «активізм».

Ihor Desyatnychuk**CZECH POLITICS AND DECAY OF THE AUSTRO-HUNGARY (1917-1918)**

The article analyzes the development and manifestations of the Czech national movement at the final stage of the First World War in the crisis of the Austro-Hungarian Empire. The reasons for the decline of the policy of Czech «activism» at the level of the Czech parliamentary representation and leading political parties have been clarified. At the same time, the growth of anti-war and anti-Austrian sentiments among the population of the Czech Republic is highlighted.

The changes in Czech-German relations caused by the attempts of German nationalists to establish German rule in the Czech Republic on the one hand and the resistance of Czech politics on the other are described. At the same time, emphasis was placed on the fluctuations of the domestic political course of the monarchy, which gradually lost its traditional role of arbiter in interethnic relations and a safeguard against political radicalism during the war. The main projects of reforming the empire, which directly concerned the Czech lands, are highlighted.

The influence of foreign policy factors that accelerated the collapse of the Habsburg Empire in this period is highlighted: changes in the attitude to the preservation of Austria-Hungary, the Entente, USA entry into the war, the Russian Revolution, the signing of the Brest-Litovsk Peace.

The aspirations of Czech and German national radicalism based on the right of nations to self-determination are analyzed. The circumstances of the approval of the concept of an independent sovereign Czechoslovak Republic as the main project of Czech state-building among emigrant circles and its popularization in the Czech lands are clarified.

Key words: Habsburg Empire, World War I, nationalism, W. Wilson, T. Masaryk, emigration, Germans, Czech «activism», Entente, social-democrats.

Розпад Австро-Угорщини на завершальному етапі Першої світової війни назавжди змінив обличчя Центрально-Східної Європи. Події столітньої давності й сьогодні викликають інтерес істориків, які дискутують стосовно причин краху імперії та його наслідків для численних народів, що її населяли. Одне із суперечливих питань – перевага зовнішніх або внутрішніх факторів у процесах розпаду держави Габсбургів. Частина дослідників у тій або іншій мірі наголошують на пріоритетності фактора поразки у Першій світовій війні, зацікавленості Антанти у дезінтеграції Австро-Угорщини на її завершальному етапі та вирішальному впливі зовнішніх сил в процесі утворення нових держав на її уламках, зокрема – Чехословаччини [1, 4, 10, 12]. Інші пропонують відмовитися від недооцінки ролі внутрішніх суспільно-політичних явищ і процесів в імперії – відсталості соціально-економічної структури та матеріального зубожіння населення в ході війни, не вирішеності національного питання та спроб військового керівництва та німецьких націоналістичних кіл остаточно закріпити перевагу австрійських німців у Цислейтанії, розпаду бюрократично-управлінської системи імперії та зростання антиавстрійських настроїв у різних частинах держави [2, 7].

У запропонованій статті ми спробуємо поглянути на процес розпаду імперії в контексті чеської політичної репрезентації та її еволюції від концепції реформування імперії до її знищення.

До Російської революції 1917 р. більшість чеських політичних партій відстоювали політику активізму, в межах якої висловлювали підтримку імперії та династії Габсбургів, сподіваючись у такий спосіб зберегти чеське національне існування, загальмувавши «великонімецьке» розв'язання німецької проблеми. Серед антиавстрійських політичних сил провідну роль відіграла група навколо К. Крамаржа, що експлуатувала русофільські та панславістські гасла задля реалізації власної національної програми по створенню чеської державності. Чеська еміграція на чолі із Т. Масариком маючи скромний вплив на батьківщині, розглядала незалежність Чехословаччини лише як один з можливих варіантів розв'язання чеського питання, хоча невпинно ідеологічно еволюціонувала у напрямі розриву із австрославізмом до концепції чехословацької національної незалежної держави.

Ще з 1916 р. проявилася криза військової економіки імперії. З'явився дефіцит вугілля та сільгосппродукції. Постачання не функціонувало, дезорганізація охопила і військове виробництво [15, с. 412]. На початку 1917 р. соціальні проблеми, найяскравішим проявом яких були голодні бунти, стали головною причиною поширення антиавстрійських настроїв на чеських землях. Більшість пересічних чехів чи німців рано чи пізно вставали на позицію негативного ставлення до війни [16, с. 238]. Тисячі поранених чи калік долучалися до них. Голод, епідемії вражали в першу чергу дітей та старих. Хоча протягом війни чеські підприємці мали значні обсяги урядових замовлень, такі галузі як текстильна потерпали від нестачі сировини та обмежень комерційного виробництва та продажів товарів на вимогу держави [20, с. 78]. Широка довоєнна економічна співпраця між чеськими та німецькими компаніями додатково сприяла погіршенню економічної ситуації в Чехії, коли німецький уряд почав застосовувати репресивні заходи щодо чеських фірм [14, с. 24].

Усе це стало фоном для поступового занепаду чеського активізму. Його творці продовжували орієнтуватися виключно на комбінації високої віденської міністерської політики та недооцінювали рух «знизу», який був новим фактором після російської революції, що стала імпульсом посилення незадоволення та опору населення [15, с. 427].

Прихильники політики активізму вказували на видимі зміни внутрішньополітичного курсу в імперії. Прагнення Карла I виплутатися з війни призвело до відсторонення ним представників мілітаристської кліки та відкликання у квітні 1917 р. своєї згоди із усім набором заходів та розпоряджень, підготовлених Міністерством внутрішніх справ, що перетворювали монархію на національну державу австрійських німців. Німецькі націоналісти були позбавлені одноосібного політичного впливу, оголошувалася амністія політичним в'язням, з'явилися пропозиції компромісного примирення – реформи, що задовольняла б і ненімецькі народи та, водночас, завадила б сепаратистським тенденціям та зростанню впливу еміграції. Нова програма, розроблена «реформаторською партією», передбачала визнання багатонаціонального характеру імперії, конституційне закріплення статусу націй як носіїв влади, поділ держави на національно гомогенні автономні краї. Таким чином Чехія мала бути поділена на чеську та німецьку частини без збереження мовних острівців. Ця програма максимальних поступок з боку німців на той час передбачала збереження їх гегемонії. Однак і у такому вигляді програма була відкинута політичним проводом чеських німців на конференції 20 травня 1917 р. [15, с. 430]. Їхні представники заявили, що будуть опиратися запровадженню чеського державного права усіма засобами. Німецька національна рада Чехії прийняла в червні 1917 р. декларацію про самовизначення чеських німців в межах єдиної австрійської держави з німецькою державною мовою та вимагала негайного утворення провінції Німецька Чехія [15, с. 443]. Цим було заперечене чеське історичне державне право, що проявлялося у вимозі поважати історичні землі Чеської корони як єдину адміністративну одиницю [16, с. 247].

Запропоноване розв'язання чесько-німецьких суперечностей не задовольняло вже й чехів. Таким чином, активізм опинився під тиском з власних рядів. Гасла миру, демократії та самовизначення знаходили масовий відгук та швидко поєдналися з концепцією незалежності. Радикалізація населення відбивалася й у політиці чеських партій, які почали діяти значно рішучіше. Деякі політики не зійшли з проавстрійських позицій. Головною опорою активізму залишалася соціал-демократична партія, а її лідер Б.Шмерал вважав, що ситуація дуже вигідна для переговорів із урядом [16, с. 246]. Він та його прихильники керувалися тим, що результати війни були далеко не зрозумілими, існувала необхідність попередити соціальний вибух у суспільстві та завадити поширенню більшовизму. Таким чином, концепція федералізації імперії залишалася актуальною. Ще 6 вересня 1918 р. чеські

соціалістичні партії створили Соціалістичну раду, яка традиційно прагнула забезпечувати міст між чехами й німцями. Однак зростання націоналістичних настроїв з обох сторін призвело до неуспішності її політичних акцій [16, с. 252].

Водночас така позиція призвела до того, що значна частина робітників відвернулася від партії. Прихильність до антивоєнних гасел та національна риторика виокремила новий напрям соціал-демократії, що виступав з антиавстрійських позицій. Це середовище організувало перший загальний страйк в момент відкриття новоскликаної імперської ради 30 травня 1917 р. Водночас вийшов маніфест чеських письменників, підписаний провідними діячами культури, що мав широкий розголос і закликав посланців до рішучої позиції [15, с. 433]. Іще раніше на позицію відкритої опозиції перейшло радикальне крило младочехів [15, с. 431].

Хоча прихильники державного права тепер перебували в тіні, проте надалі центром чеської політики залишався парламентський Чеський союз. У ньому поступово з'явилися дві фракції – проавстрійська та антиавстрійська. Компромід між радикальними колами і позицією керівництва партій проявився у формі «Чеської декларації» в парламенті. Вона відрізнялася від попередніх активістських проявів вимогою утворення національної чехословацької держави в межах демократизації монархії. Об'єднання із Словаччиною було викликом дуалізму, який до цього часу чеська політика поважала. Хоча декларація суперечила радикальній платформі цим кроком чеських депутатів був задоволений і лідер чеської еміграції Т.Масарик [15, с. 435].

Чеський союз прагнув участі у конституційному комітеті, який розглядав стару програму національних країв як основу реформи. Попри підготовлені чеські пропозиції у червні 1917 р. було прийнято рішення відкликати свою участь. Нову лінію презентували у вересні 1917 р. Вона полягала у тому, що чеське питання буде вирішуватися не у Відні чи Цислейтанії. Це питання міжнародної ваги, що буде розв'язуватися на мирній конференції. Більшість чеської політичної еліти все ще бачила чехословацьку державу як частину демократичної та федералізованої дунайської монархії, однак прагнула міжнародних гарантій її створення.

Не зникла головна передумова австрійського розв'язання чеського питання – можливість компромісного миру. У ході реорганізації керівництва Чеського союзу 7 листопада 1917 р. позиції обох груп – анти- та проавстрійської були рівними. Обидва напрями об'єднувалися на платформі чехословацької держави. Перший бачив її на основі державного права як повністю незалежну, другий – як частину монархії без чеських німців. Нова програмна платформа чеської політики була втілена у так званій Трикраловій декларації чеських депутатів 6 січня 1918 р. В основу національної програми було покладено принцип самовизначення, який конкретизувався у вигляді чехословацької держави [15, с. 439]. На подальший розвиток мали вплив завершення війни, уряди великих держав і, не в останню чергу, позиція віденського уряду та австрійських німців.

У 1917 р. Австрія зробила крок до миру, коли за посередництва братів дружини Карла I Сикста та Ксав'є відбулися таємні австрійсько-французькі переговори. Їхній провал та публікація французьким урядом тексту відповідного документу навесні 1918 р. поставили австрійський уряд у неприємну ситуацію, коли імператору довелося від усього відрікатися [5, с. 473]. Спробою налагодити таємні зв'язки із Антантою, що стала відома громадськості, Карл I був дискредитований і перед власними союзниками. Оголошена Німеччиною тотальна підводна війна не лише прискорила вступ у війну США, а й поховала австрійську мирну ініціативу, зробивши неможливим й беззмістовним подальші переговори. «Афера Сикста» значною мірою вплинула на те, що в столицях держав Антанти запанувала думка про необхідність ліквідації дунайської монархії, а політичні акції чехословацької еміграції помітно збільшилися в ціні [6, с. 376].

Брест-Литовський мир та наступ на західному фронті призвели до того, що у травні 1918 р., під час переговорів імператорів Карла та Вільгельма, у німецькому генштабі поблизу Спа було укладено угоду, що стосувалася тісного економічного й політичного співробітництва [5, с. 475]. У жодній з великих держав-учасниць війни зовнішня політика не підпорядковувалася до такої міри політиці внутрішній як у Австро-Угорщині: як австрійські німці, так і угорці, могли зберегти свій домінуючий статус в імперії, лише спираючись на Німеччину. Союз із нею став найважливішим фактором збереження «дунайської монархії».

Вищезгадана угода між Німеччиною та Австро-Угорщиною перетворила останню на сателіта і це зіграло на руку австронімецьким націоналістичним колам, що почали пожвавлюватися. Типовим був провокативний запит німецьких депутатів «Про поведження чеського народу у воєнний час». У

відповідь на Трикралову декларацію вимога утворення Німецької Чехії була представлена німецькими депутатами в раді. Територіальна державність стала програмною метою чеських німців, як і чехів. Одне самовизначення суперечило іншому.

Із втратою монархією престижу, гору взяла великонімецька модель протекторату Німеччини. У травні 1918 р. німецькі націоналістичні партії висунули ультиматум щодо утворення Німецької Чехії. Німецька буржуазія до останнього наполягала на статусі німецької мови як державної. Фактично вона такою й була, але німців цікавило юридичне закріплення даної ситуації, що означало б законодавче утвердження німецької меншини та її надвлади [9, с. 69]. Уряд Е. фон Зайдлера, що розпочав роботу у червні 1917 р. хоча й звільнив заарештованих та засуджених за державну зраду чеських політиків К.Крамаржа та А. Рашіна, здійснив низку заходів по підготовці даного рішення. 19 травня уряд без згоди імперської ради виніс постанову про майбутній поділ Чехії на чотири німецькі та сім чеських країв із прямим підпорядкуванням Праги наміснику. Це був крок, що порушував цілісність земель чеської корони [8, с. 34]. Розпорядження мало вступити у дію з 1 січня 1919 р. Даремно Й.Пекарж – відомий чеський історик і лояльний австрійський громадянин звертав увагу німців, що чехи прагнуть надати та законодавчо забезпечити німецькому населенню найширші права меншини, проте в межах неподільної Чехії й на основі поваги до чеського державного права [21, с. 55]. Іще 4 вересня німецькі посланці з Чехії ухвалили, що в разі виникнення Чехословаччини будуть виступати проти включення до його складу прикордоння населеного німцями. До того ж речники антивоєнних та ліберально-реформаторських сил з німецького боку вже не мовчали як раніше [15, с. 444].

Австрійські соціал-демократи пропонували для чехів територіальну автономію нехай і разом із словаками, але не з німцями. Про це недвозначно висловилися на конференції у Брно 16 вересня 1917 р. німецькі соціал-демократи з Чехії. На зібранні пролунала думка, що німці не підпорядковуються чеській державі навіть ціною громадянської війни [16, с. 248]. Також лідер німецької соціал-демократії О.Бауер поставив вимогу чеським соціал-демократам, аби виступили проти приєднання до чеської держави територій населених німцями [15, с. 447].

Протягом усього 1917 р. держави Антанти не залишали сподівань на досягнення сепаратного миру із Австрією. Зокрема США не мали чіткої політики ні відносно національної політики у Європі загалом, ні по відношенню до Австро-Угорщини, крокуючи за лінією своїх європейських союзників [3, с. 139]. Але бурхливий розвиток подій на початку 1918 р., призвів до гострої необхідності вироблення нового курсу з австрійської проблеми. Головною причиною стала очевидна нездатність австрійського уряду вийти з-під впливу Німеччини, що підштовхнуло членів Антанти перейти до політики відкритої підтримки національного сепаратизму австрійських народів з метою внутрішнього ослаблення імперії [3, с. 140].

Тепер країни Антанти оперували правом націй на самовизначення аби примусити Австро-Угорщину до миру. Вони все ще не мали на меті її розпад, але відповідні гасла вибухово діяли всередині монархії. В умовах вичерпання людських ресурсів подібними закликами великі держави прагнули отримати підтримку малих народів. Франція потребувала підтримки чеських легіонерів. Наростання соціальної напруги можна було каналізувати через національне русло. Конгрес пригнічених народів Австро-Угорщини в квітні 1918 р. у Римі перекреслив останній аргумент австрофільства держав Антанти – можливі конфлікти між ними [15, с. 451]. У заяві Конгресу йшлося про те, що «кожний з народів уважає айстро-угорську монархію знаряддям німецького панування та головною перешкодою на шляху до здійснення своїх сподівань та прагнень» [6, с. 370]. Австрія ставала непотрібною у своїй позитивній ролі гаранта рівноваги та стабільності в Центральній Європі.

Навесні – влітку 1918 р. на перший план у німців та чехів вийшли ліві радикальні напрями. У травні 1918 р. чеські та німецькі ліві досягли угоди про спільну боротьбу проти пануючих націоналістичних сил в Чехії. Радикали в Чехії звинуватили чеських соціалістів у австрійському активізмі. Проте в цей час чеські ліві остаточно встали на платформу чехословацької державності, яка була б лояльною до німців, а ще краще без них [15, с. 456].

Зростання опору вилилося у 1917 р. у масові страйки та демонстрації із антиавстрійським підтекстом. Проте через побоювання можливих наслідків до осені 1918 р. не лунав прямий заклик до руйнування Австро-Угорщини [17, с. 42].

Чеська політика відкинула старі принципи пристосуванства і кон'юнктури. Диктат Відня починають ігнорувати, а на тиск відповідати своїм тиском [15, с. 458].

Національні та політичні акції отримують наступальний та демонстративний характер. 13 квітня відбулася масштабна маніфестація, на якій письменник Алоїс Їрасек виголосив присягу, зобов'язуючу чехословацький народ до залізної непохитності, витривалості та наполегливості щодо остаточної перемоги [8, с. 34]. Національна присяга охопила і чеські військові з'єднання. Першотравнева демонстрація показала, що Чехія стала центром опору, який австрійська адміністрація вже не могла здолати.

До антиавстрійського руху громадянські партії залучили й буржуазні верстви, інтелігенцію. З цих кіл 13 липня 1918 р. вийшла пропозиція по створенню Національного комітету, реалізація якої 14 жовтня того ж року означала кінець проавстрійської орієнтації чеської політики [15, с. 460].

Хоча угода у Спа суттєво зміцнила позиції антиавстрійських кіл у таборі Антанти, зокрема й чеської еміграції, її представники й тоді не були впевнені чи Національний комітет не буде вести переговори з Віднем. Проте традиційні політичні орієнтири остаточно змінилися. Більшовицький переворот та падіння східного фронту перекреслили ідею будь-якої післявоєнної співпраці із Росією [16, с. 236]. Амністія чеських політиків на батьківщині вже не мала позитивного резонансу в колах еміграції. З літа 1918 р. Т.Масарик остаточно перетворився на національного керманіча, якого визнавала й правниця К.Крамаржа, й соціалістична лівиця. Національний комітет приймає програму еміграції в якості своєї програми [15, с. 462].

29 червня 1918 р. Франція визнала Чехословацький національний комітет основою майбутнього уряду. Визнання іншими союзниками відбулося 16 жовтня, в день коли Карл I остаточно запропонував повну федеративну свободу усім народам імперії [19, с. 22]. Таким чином, утворення чехословацьких легіонів, російська революція, вступ у війну США та позиція президента В.Вільсона щодо права націй на самовизначення як основи майбутнього переоблаштування в Європі, як і угоди Т. Масарика із представниками словаків та українців-русинів у США, створили передумови для включення Чехословацького національного комітету до табору союзників та популяризації ідеї національної держави [13, с. 11].

Т. Масарик наголошує на національній частині своєї програми і його націоналізм найяскравіше проявляється у питанні розв'язання німецької проблеми. Імперіалізм Німеччини він вважає продовженням середньовічної колонізації, яку розглядає лише як національну експансію.

Лідер національного руху висуває максималістську національну програму. У Вашингтонській декларації, опублікованій 18 жовтня 1918 р. Чехословаччина визначалася як модерна демократія західного типу, парламентська республіка із найширшим переліком громадянських прав і свобод [15, с. 466]. Документ проголошував усунення Габсбургів із чеського трону та незалежність чехословацького народу й держави від імені Тимчасового уряду [17, с. 39]. Включаючи загальне виборче право, представництво, відокремлення церкви від держави, рівноправ'я жінок, законодавче забезпечення прав меншин, соціальні та господарські реформи, програма Т.Масарика суттєво перевершувала уявлення довоєнного чеського демократизму [15, с. 467].

Того ж дня В.Вільсон у відповідь на ноту Відня з пропозицією мирних перемовин на основі «14 пунктів» дав зрозуміти Австро-Угорщині що він більше не може вести перемовин на основі цієї програми, оскільки з часу її проголошення відбулися докорінні зміни: США визнали прагнення «чехословаків» та югослов'ян до свободи, що може не обмежуватися виключно автономією. Вони самі повинні вирішити форму свого політичного майбутнього й те, які дії зі сторони австро-угорського уряду їх задовольнять [11, с. 57]. Тим часом імперія Габсбургів стрімко розпадалася на частини. І нота В.Вільсона зробила цей процес незворотнім [4, с. 45].

У самій Чехії, запланований Соціалістичною радою генеральний страйк 14 жовтня 1918 р. подекуди сприймався як можливість початку революції під керівництвом лівих. Інструкція Національного фронту щодо виключення політичних гасел під час страйку була виконана, принаймні у Празі [15, с. 468]. Тим самим ліві діячі прийняли чехословацьку програму до якої мали бути залучені й німці.

Останні спробували використати доктрину самовизначення для збереження хоча б частини здобутків часів війни. Прагнення створити загальнонімецьку національну державу було залишком воєнного імперіалізму, а не продуктом національно-демократичних прагнень.

Частиною плану приєднання до Німеччини австрійських та чеських німців була військова інтервенція на чеські землі на підтримку місцевих німців. Ці плани стали останнім варіантом експансіоністської концепції німецького мілітаризму, що вплинула на позицію чехів, хоча й не пішла далі підготовки.

У керманічів імперії не виявилось чітких військових цілей та планів їх реалізації не лише на початку, але й наприкінці війни у 1918 р. В залежності від обставин час від часу у Відні висувалися якісь ідеї, пропозиції, що так і не були сформульовані в якості офіційної програми. Останній уряд Австро-Угорщини з одного боку продовжував німецьку лінію – окрім нових указів в Чехії підписав 1 жовтня 1918 угоду про унію з Німеччиною, з іншого – у прагненні утримати нації в монархії підготував проект квадралістичної держави в якій утворювалися чотири автономні спільноти: Австрія, Угорщина, Галичина, Хорватія. Остання відчайдушна спроба імператора – маніфест 16 жовтня, яким обіцяв федералізацію імперії на національній основі – лише прискорила розпад імперії [15, с. 470]. Політичними представниками слов'ян пропозиція була відкинута. Т. Масарик оголосив про розрив чехів і словаків із Габсбургами [17, с. 45]. Таким чином, протягом чотирьох років війни доля чехів залишалася незрозумілою і фактично вирішувалася в останні місяці 1918 р. [1, с. 152].

Формування Чехословаччини було переважно спонтанним процесом, який відповідав політичним, філософським поглядам та прагненням невеликої групи інтелектуалів на чолі із Т. Масариком. Очоливши національний рух у складний час, не маючи чітких уявлень про точний хід розвитку цього процесу, він зміг наповнити його певним змістом [1, с. 158].

Національні ради окремих народів, що мали підготувати федералізацію, очолили процес відокремлення. 17 жовтня угорці відмовилися від дуалізму. 21 жовтня в імперській раді німецькі депутати проголосили утворення Німецької Австрії [8, с. 35], частиною якої проголошуються і території Богемії, населені німцями.

28 жовтня празький Національний комітет перебрав від австрійського військового командування владу в ході спонтанної акції, метою якої спочатку було використання продовольства з центрального провінційного складу [18, с. 237]. Масові демонстрації в Чехії 28 жовтня завершилися проголошенням незалежності.

Антиавстрійська позиція чеської політики традиційно була складовою програми дрібних, не впливових чеських радикальних політичних партій. Переорієнтацію чеської політики викликала Перша світова війна завдяки своїм загрозам та орієнтації німців на центральноєвропейську, а австрійських німців на внутрішньоавстрійську гегемонію. Але і в ході війни більшість чеських політиків до 1918 р. стояла на позиції збереження імперії частково через переконання у її життєздатності, частково у побоюванні перемоги Центральних держав. Пропозиція про федералізацію за яку чехи та інші народи імперії боролися десятиліттями прийшла надто пізно і не влаштувала нікого – включно із австрійськими німцями. Невдалі внутрішньополітичні та зовнішньополітичні кроки монархії на завершальному етапі війни разом із системними проблемами, які ця війна загострила, а також нездатність відмовитися від традиційних методів розв'язання проблем, прирекли імперію до розпаду. У новій Європі національних держав для неї не виявилось місця. Свою роль у цій драмі відіграли й архітектори післявоєнного устрою з держав Антанти та представники чеського національного руху в еміграції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ведерников М. Особенности возникновения первой Чехословацкой республики (1918-1938 гг.). Вышеградская Европа. *Центральноевропейский журнал*. 2019. № 1-2. С. 148–160.
2. Вэнк С. Династическая империя или многонациональное государство: размышления о наследии империи Габсбургов в национальном вопросе. *Австро-Венгрия: опыт многонационального государства*. Москва, 1995. С. 5–24.
3. Зорин А.В. США и борьба за создание Чехословакии. *Вестник Вятского государственного университета*. 2007. вып. 19. С.138-144.
4. Исламов Т. М. Австро-Венгрия в Первой мировой войне. Крах империи. *Новая и новейшая история*. 2001. № 5. С. 14–46.
5. Цюльнер Е. Історія Австрії. Львів, 2001. 712 с.
6. Шарий А., Шимов Я. Коріння та корона. Нариси про Австро-Угорщину: доля імперії. Київ, 2018. 496 с.
7. Яси О. Распад Габсбургской монархии. Москва, 2011. 608 с.
8. Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti. Praha, 2003. 347 s.
9. Brügel J.W. Češi a Němci 1918-1938. Praha, 2006. 846 s.
10. Fejtö F. Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie. Paris, 2014. 656 с.
11. Hanak H. France, Britain, Italy and the Independence of Czechoslovakia in 1918. *Czechoslovakia, Crossroads and Crises, 1918-1988*. London, 1989. P. 30–61.
12. Jelavich B. Modern Austria: Empire and Republic, 1800-1986. New York, 1987. 346 p.
13. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19 st. Společná komise českých a německých historiků. Praha, 1996. 39 s.

14. Křen J. Česká otázka v německé a rakouské politice do roku 1918. *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Praha, 2006. S. 13–40.
15. Křen J. Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha, 1990. 508 s.
16. Makrlík V. Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti. Praha, 2009. 404 s.
17. Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848 – 1948. Praha, 2002. 321 s.
18. Seibt F. Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. Praha, 1996. 464 s.
19. Sládek M. Němci v Čechách. Německá menšina v Českých Zemích a Československu 1848-1949. Praha, 2002. 205 s.
20. Štaif J. Multietnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace. *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011. S. 51–79.
21. Valenta J. Rozchod Němců s Čechy v českých zemích v roce 1918. *Češi a Němci: historická tabu*. Praha 1995. S. 54–61.

References

1. Vedernikov M. Osobnosti vznikoveniya pervoy Chekhoslovatskoy respubliky (1918-1938 gg.), Vyshegradskaya Evropa. *Tsentral'noevropeyskiy zhurnal*. 2019. № 1-2. P. 148–160.
2. Venk S. Dinasticheskaya imperiya ili mnogonatsional'noe gosudarstvo: razmyshleniya o nasledii imperii Gabsburgov v natsional'nom voprose. *Avstro-Vengriya: opyt mnogonatsional'nogo gosudarstva*. Moskva, 1995. P. 5-24.
3. Zorin A.V. SShA i bor'ba za sozdanie Chekhoslovakii. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2007. Vyp. 19. P. 138–144.
4. Islamov T. M. Avstro-Vengriya v Pervoy mirovoy voyne. Krakh imperii. *Novaya i noveyshaya istoriya*. 2001. № 5. S. 14–46.
5. Tsolner E. Istoriiia Avstrii. Lviv, 2001. 712 s.
6. Sharyi A., Shymov Ya. Korinnia ta korona. Narysy pro Avstro-Uhorshchynu: dolia imperii. Kyiv, 2018. 496 s.
7. Yasi O. Raspad Gabsburgskoy monarkhii. Moskva, 2011. 608 s.
8. Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti. Praha, 2003. 347 s.
9. Brügel J.W. Češi a Němci 1918-1938. Praha, 2006. 846 s.
10. Fejtö F. Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie. Paris, 2014. 656 s.
11. Hanak H. France, Britain, Italy and the Independence of Czechoslovakia in 1918. *Czechoslovakia, Crossroads and Crises, 1918-1988*. London, 1989. P. 30–61.
12. Jelavich B. Modern Austria: Empire and Republic, 1800-1986. New York, 1987. 346 p.
13. Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění: náčrt výkladu německo-českých dějin od 19 st. Společná komise českých a německých historiků. Praha, 1996. 39 s.
14. Křen J. Česká otázka v německé a rakouské politice do roku 1918. *Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Praha, 2006. S. 13–40.
15. Křen J. Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. Praha, 1990. 508 s.
16. Makrlík V. Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti. Praha, 2009. 404 s.
17. Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848 – 1948. Praha, 2002. 321 s.
18. Seibt F. Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. Praha, 1996. 464 s.
19. Sládek M. Němci v Čechách. Německá menšina v Českých Zemích a Československu 1848-1949. Praha, 2002. 205 s.
20. Štaif J. Multietnicita národní společnosti, hospodářské elity a jejich konfrontace. *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011. S. 51–79.
21. Valenta J. Rozchod Němců s Čechy v českých zemích v roce 1918. *Češi a Němci: historická tabu*. Praha 1995. S. 54–61.